

Радојка ВУКСАНОВИЋ*
Бојана МИЛОСАВЉЕВИЋ**

ПОЈМОВНО ЗНАЧЕЊЕ СРЕЋЕ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ***

Апстракт: У раду се представља појмовно значење емоције *среће* у српској култури на основу значења и спојивости лексеме *срећа* и *срећан*, као и на основу њихових синонима *радост*, *радостан*, *задовољство*, *задовољан*, *усхићење*, *веселе* и др., и њихових творбених еквивалената *усрећити (се)*, *радовати се*, *веселити се* и др. Приступ који доминира у нашем раду јесте концептуална анализа.

Кључне ријечи: емоција среће, појмовно значење, српски језик и култура

1. Испитивање емоција данас заузима важно мјесто у истраживањима лингвиста когнитивног усмјерења (Лејкоф, Вјежбицка и др.). Разматрајући начине језичког испољавања емоција, они настоје да опишу прототипичне сценарије појединих емоција. Уједно издвајају и појмовне метафоре које се односе на те емоције како би показали на који начин се оне концептуализују у одређеној култури. Успоредивањем резултата истраживања у различитим језицима сазнају се, с једне стране, емоционалне универзалије – оно што је заједничко свим језицима у ис-

* Истраживач сарадник у Институту за српски језик, редактор на изради Речника САНУ у Институту за српски језик.

** Асистент на Учитељском факултету у Београду, помоћни редактор на изради Речника САНУ у Институту за српски језик.

*** Рад је настао у оквиру научноистраживачког пројекта Лингвистичка истраживања савременог српског језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ (бр. 178009), који у цјелини финансира Министарство науке Републике Србије.

пољавању одређених емоција, а с друге стране, сазнаје се и по чему се једни језици разликују од других, јер сваки од њих одсликава своју посебну „наивну слику свијета”.

Иако је основни циљ свих испитивања емоција у начелу исти, приступи у истраживањима били су различити. Приступи који преовлађују у радовима и страних и домаћих истраживача јесу приступи А. Вјежбицке, Ј. Апресјана и Џ. Лејкофа, а то су анализа појмовних метафора, анализа типичних сценарија и концептуална анализа лексичког значења. Међутим, и многа друга семантичка истраживања језика показала су се као сврсисходна у испитивањима емоција. То су контекстуална и компоненцијална анализа, анализа лексичке спојивости ријечи, анализа вербалних асоцијација говорника, анализа граматичких средстава за изражавање емоционалности и експресивности (у творби ријечи, у морфологији и синтакси) итд. Но, ни за један од ових приступа не може се рећи да је потпуно задовољавајући јер сваки од њих испољавање емоција освјетљава само из једног угла. Да би се имала потпунија слика о емоцијама, потребно је комбиновати приступе¹. Потреба за комбиновањем приступа свакако оправдава и потврђује Апресјанову теорију интегралног описа лексичких јединица.

Када је ријеч о испитивању емоција у српском језику, можемо рећи да има доста запажених радова. Свој допринос у испитивању емоција на српском језичком материјалу домаћи лингвисти су дали или непосредно описујући једну конкретну емоцију, нпр. емоцију покајања (Бајић 2005), емоцију стида (Ристић 2006), емоцију наде (Трнавац 2001), емоцију љутње (Драгићевић 2006), или су, примјењујући когнитивнопсихолошке приступе у својим језичким истраживањима, посредно говорили и о емоцијама (нпр. Кликовац 2000 и 2004, Поповић Људ. 2008, Радих-Дугоњић 1999 и др.).

О емоцији среће код нас је писала Људмила Поповић поредећи појмовно значење среће и судбине на материјалу српског, руског и украјинског језика. Других истраживања о срећи осим овог контрастивног, према нашим сазнањима, није било. Примјећујемо да ова емоција није лингвистима побуђивала већу пажњу иако се и са психолошког и са социјалног и са личног аспекта високо вреднује.

У страним лингвистичким круговима су се такође много више испитивале негативне емоције него позитивне, односно, како запажа А.

¹ О предностима и недостацима појединих приступа в. Драгићевић 2006: 108–111.

Вјежбицка, више су се испитивале депресија и анксиозност него срећа и задовољство (Вјежбицка 2004: 34). Разлог томе ова ауторка види у чињеници да људи иначе много више обраћају пажњу на невоље и бијезде које задесе човјека него на оно што човјека чини срећним, задовољним и сл. Отуд многе књиге (нпр. књижевна дјела, психолошке књиге), а и новински текстови, поготово жута штампа, говоре само о људској биједи, несрећи, невољи, недаћи и страдању. Из тога проистиче да се срећа подразумијева, да је она очекивана, природно осјећање човјека, инхерентно људској природи, па не треба на њу посебно указивати. Добра илустрација тога је почетак романа Л. Толстоја *Ана Карањина* у коме се каже да све срећне породице личе једна на другу, а да је свака несрећна на свој начин.

Срећа је, дакле, универзалног значења, мање-више се у свим културама доживљава на сличан начин; на примјер, као добро здравље, благостање, психички, душевни и емотивни мир, спокојство, породични мир, пријатни догађаји и сл. Дакле, њу је лако препознати и није потребно посебно указивати на њу, а несрећа свој лик скрива, прерушава се на разне начине и вреба човјека са свих страна. Стога је нужно стално упозоравати на њу, описивати је и представљати, не би ли се тако потпуно разобличила и предуприједила.

2. Иако је значењски, појмовно универзална и лако препознатљива, срећа се ипак доживљава различито од културе до културе. Стога је циљ нашег истраживања представити појмовно значење емоције *среће* у српској култури и то на основу значења и спојивости лексеме *срећа*, као и *срећан*, затим на основу синонима *радост*, *задовољство*, *усхићење*, *веселе* и др., као и на основу творбених еквивалената *усрећити (се)*, *радовати се*, *веселити се* и др.²

Приступ који доминира у нашем раду јесте концептуална анализа. Концептуалном анализом лексеме *срећа* и других ријечи које улазе у разматрање откривају се не само видљиви него и невидљиви садржаји ријечи *срећа*, тзв. културни концепти, реализовани не само у необичајеним него и у обичајеним спојевима ове ријечи и других ријечи. Уочавањем тих јединица скривеног значења добија се слика о томе какво је колективно сазнање наше говорне заједнице у вези са појмовним

² Корпус за анализу узет је из Речника САНУ, Речника МС, Речника ЈАЗУ, Матешиневог Фразеолошког рјечника и електронског корпуса Математичког факултета.

значањем ријечи *срећа*, као и то које су особености духа и културе носилаца српског језика (његове језичке личности).³

Но, културни концепти су и психички засновани, а нарочито концепти оних ријечи које потичу из тзв. психолошког лексикона, као што су то ријечи којима се означавају емоције. Стога је у анализу појмовног значења лексеме *срећа* неопходно укључити и психолошка запажања у вези са емоцијом означеном овом лексемом.

3. Према истраживањима А. Вјежбицке, *срећа* припада позитивним емоцијама јер се заснива на мисли „нешто добро се догодило” (Вјежбицка 1999: 46, 49). Према Апресјановим истраживањима, емоција *среће* припада базичним, примарним емоцијама – емоцијама код којих преовлађује само доживљавање емоције и карактеристичне су и за човека и за животиње. Такве су још и емоције страха, туге, љутње. Насупрот њима стоје секундарне, окултурене емоције, својствене само човеку јер се заснивају на интелектуалној процјени ситуације као добре, пожељне, односно лоше, непожељне. На примјер, емоције наде и очаја представљају типичне окултурене емоције (Апресјан 1995: 370).

Психолози сматрају да је у основи емоције *среће* задовољство које неко осјећа због усаглашености његовог унутрашњег свијета (жеља, настојања) и спољашњег свијета (околности које доводе до испуњења тих жеља). Због тога се у психолошкој литератури емоција *среће* дефинише као „велико задовољство које субјект осјећа када је испуњена *једна* од његових најзначајнијих жеља” (Миливојевић 2007: 313). О повезаности ових двају осјећања, *среће* и задовољства, говори нам и чињеница да се у српском језику ријечи различите категоријалне припадности са појмовним значењем ‘*срећа*’ и ‘задовољство’ (именице *срећа* и *задовољство*, придјевни *срећан* и *задовољан*, прилози *срећно* и *задовољно*, глаголи *усрећити* и *задовољити* итд.) значењски преклапају, па функционишу као синоними, а често се у језичком изразу јављају заједно – као напоредни чланови у изразу или у колокацијама и другим лексичким спојевима.

Буди срећан и задовољан са оним што имаш (Ел. корп.).
Наша мисија је срећан и задовољан купац (Ел. корп.).

³ Културни концепт, митологема, гносема, језичка личност јесу појмови које помињу Л. О. Чернејко и Ј. Н. Караулов, говорећи о логичко-философској анализи апстрактних именица и о томе како се анализом тих именица добија слика о колективном сазнању носилаца једног језика. Опширније о томе, као и о могућностима примјене њихове теорије на нашем језичком корпусу в. Ристић 1999.

На повезаност среће и задовољства указује и А. Вјежбицка, упоређујући преводне еквиваленте енглеских ријечи *срећа* (енгл. happiness) и *срећан* (енгл. happy) у другим страним језицима. Према њеном виђењу, енглеском придјеву *срећан* у другим језицима (нпр. француском) често одговарају придјеви *пријатан*, *задовољан* и сл. Подстакнута тиме, она је упоређивала когнитивне сценарије именице *срећа* и придјева *срећан*.

Когнитивни сценарио именице *срећа* (енгл. happiness) изгледа овако: 1) Неке јако добре ствари су ми се догодиле; 2) Желио сам да ми се баш такве ствари догоде; 3) Не могу више ништа друго жељети сада, а придјева *срећан* (енгл. happy) овако: 1) Неке добре ствари су ми се догодиле; 2) Желио сам да ми се баш такве ствари догоде; 3) Не желим више ништа сада (Вјежбицка 2004: 37).

Ова два сценарија, како запажа А. Вјежбицка, разликују се у првој и трећој компоненти. Прва компонента показује да се разлика између енглеских ријечи *срећа* и *срећан* читава у степену вредновања испуњене жеље (уп. Неке јако добре ствари су ми се догодиле и Неке добре ствари су ми се догодиле), а трећа компонента показује да ли су испуњењем те жеље човјекове потребе потпуно или дјелимично задовољене (уп. Не могу више ништа друго жељети сада и Не желим више ништа сада). Ако су потпуно задовољене, односно, ако не постоји потреба за испуњењем и других жеља, ријеч је о потпуном задовољењу, тј. о срећи. Ако је задовољење само краткотрајно, тренутно, ако постоје и друге жеље чије остварење се очекује у неком другом тренутку, ријеч је о краткотрајној срећи, тј. о тренутном задовољству.

Разлику између *среће* и *задовољства* слично објашњавају и психолози. По њима, задовољство се осјећа када је испуњена значајна жеља, а срећа када је испуњена најзначајнија жеља. Тако се срећа описује као велико, снажно задовољство. А ако су испуњене све човјекове жеље (у замишљеној или стварној ситуацији), ријеч је о апсолутној или тоталној срећи. Али, док се срећа схвата као осјећање, апсолутна или тотална срећа схвата се као расположење, стање, тј. као емоција која дуго траје (Миливојевић 2007: 313, 314).

4. 1. На когнитивнопсихолошком плану, емоције среће и задовољства се, као и већина других емоција (радост, гнев, љутња, стид), доживљава као материја која испуњава човјека (*бити испуњен срећом*) (уп. Ристић 2006: 277), обично тако да га омамљује, заноси (*бити пијан од среће*), а њено централно мјесто локализовања јесте срце (*срце ми је испуњено срећом*).

Као снажне, јаке емоције, срећа и задовољство човјека нагоне на активност, покрећу га на дјелање, а што се, између осталог, своди и на спољашње манифестовање тог осјећања, у буквалном или пренесеном смислу (Апресјан 1999: 312). Тако, онај који осјећа срећу или задовољство, у тренутку доживљавања тог осјећања, врло често гласно и убрзано говори, гласно се смије, има брзе покрете руку, ужурбано се креће, поскакује, лице му се зарумени и сл. О томе говоре и изрази *викати од среће, скакати од среће / задовољства* и сл.

Метафорички изрази *пуцати од среће / задовољства, лебдјети од среће / задовољства, поблесавити / (по)лудјети од среће / задовољства, (рас)топити се од среће / задовољства* итд. показују да се срећа и задовољство концептуализују као СНАГА / ЕНЕРГИЈА која покреће на активност и која, услед великог интензитета, изазива преображај. На примјер, као што топлота изазива растварање или јак притисак или као што нагло ширење нечега доводи до пуцања, расцјепа и сл., али и као ЕНЕРГИЈА КОЈА СЕ ОДАШИЉЕ, ЕМИТУЈЕ – *зрачити, блистати, сјајити од среће*.

Због тога синоними именици *срећа* у овом значењу могу бити и именице *занесеност, занос, одушевљење, раздраганост, узбуђеност, узбуђење, усхићење* и сл. Иако све ове ријечи имплицирају осјећање среће и задовољства, међу собом се разликују по степену заступљености тог осјећања и по начину његовог испољавања:

Тај осјећај у њој будио је у њој само раскошну занесеност (РСАНУ, под занесеност). Ишао си овим божијим свијетом, тражећи само љепоту и заносе (РСАНУ, под занос (1)). Паде у прави занос веселости (РСАНУ, под занос (1)). Мајка је стално још увијек била у таквом одушевљењу ради братског дочека ... да је била забављена само с тиме (РСАНУ, под одушевљење). Изгледа да је наш лепи брат заузео још једну болест ... Вратио се са Куле са тако добрим вестима да је сироти Макарије помрачио од одушевљења (РСАНУ, под одушевљење). Из крајње раздраганости и усхићености прешло се у крајњу јарост (РМС, под раздраганост). Руке су ми дрхтале од узбуђености (РМС, под узбуђеност). Од узбуђења нисам могао да контролишем свој глас (РМС, под узбуђење). Моје празнично расположење претворило се у усхићење ... једну безумну срећу (РМС, под усхићење (1)).

4.2. У вези са спољашњим манифестовањем емоције среће стоји и потреба да се срећа и задовољство и ритуално испољавају – кроз игру, пјесму, а и кроз обилато припремање хране. За ритуализовано испоља-

вање ових емоција у српском језику користи се најчешће ријеч *веселе*. У зависности од пригоде, од срећног догађаја који се слави, лексема *веселе* се јавља у споју са другим ријечима, па имамо *свадбено веселе*, одн. *свадба*, *рођенданско веселе*, одн. *рођендан*, као и *народно веселе*, одн. *празник*, *светковина*, *сеоска слава* и сл.

У синонимном односу са ријечју *веселе* у нашем језику стоји и низ других ријечи које у свом семантичком садржају имају значењску компоненту 'игром, пјесмом и уз обилато примпремљену храну изражавати срећу / задовољство' – *гозба*, *пир*, *гошћење*, *част*, *чаићавање*, *свечаност*, *пријем*, *прослава*, *светковање*, *славље*, *слава*, *приредба*, *журка*, *забава*, *шенлучење*, *парада* и др. Разлика међу овим синонимима своди се на то која од значењских компонената преовладава – да ли игра и пјесма (*приредба*, *журка*, *забава*), да ли обилан, лијепо припремљен објед у част гостију (*гозба*, *гошћење*, *част*, *чаићавање*, *пир*), да ли ритуал, обред, церемонијал (*свечаност*, *парада*, *пријем*, *слава*, *прослава*, *светковина*, *светковање*). У нашој култури се срећа и задовољство изражавају и пуцањем из оружја, а у том значењу користимо турцизам *шенлук*, одн. *шенлучење*. И данас се у неким руралним срединама у свадбеном церемонијалу пушком, пиштољем гађа кроз прстен јабука или се пуцањем из пиштоља или другог ватреног оружја (нпр. прангија) оглашава свадбено веселе или рађање дјетета (обично мушког), али и друге опште-народне свечаности.

Са друштвеног аспекта, јавно, ритуално испољавање емоције среће и задвољства (свадбено веселе, славља и прославе итд.) у нашој заједници се вреднује као позитвно и пожељно друштвено понашање. Такве прославе се не организују само зато што се осјећа потреба за тим него зато што налажу правила друштва да се одређени догађаји морају на одређени начин и прославити. О обавезности обичајних норми говори и чињеница да они који су позвани да дођу на такве прославе радо одлазе, без обзира на то да ли искрено саосјећају са онима који славе или не; а и бити позван на неко породично веселе представља велику част⁴. Али, изван ритуала испољавање емоције среће и задовољства може бити опасно, поготово када је то индивидуалан чин – нпр. када се без устручавања, устезања пред другима говори о свом успјеху, о испуњењу жеља, о браку, љубави и сл. Такво нескривено, отворено испољавање емоције среће и задовољства код других може будити завист, љубомору, пакост, злобу и сл. (Миливојевић 2007: 316).

⁴ У вези с тим уп. значења речи *званица* у српском језику.

Свјесни туђе зависти, злобе и пакости, многи, да би одржали пријатељске односе са другима а и да би себе поштедјели непријатности, то своје осјећање среће и задовољства скривају и потискују. Из овога проистиче да срећа није само позитивно него и негативно осјећање.

По народном вјеровању, тј. празновјерју, срећа се сматра опасном. То се најбоље види код људи који, када говоре о ономе што им добро иде (о здрављу, послу, напретку у кући итд.), морају да куцну у дрво и да кажу „Да не чује зло”. Ово нам показује да је у народу увријежено мишљење да је несрећа стални пратилац среће и да је само говорење о срећи понашање које несрећу призива. Да људи зазиру и страхују од среће, потврђује и народна изрека која каже *Гдје је срећа тамо и несрећа*. Али, пошто *се коло среће окреће*, догађа се да и послвије несреће дође срећа – *Гдје несрећа ту и среће има* (РСАНУ). Због вјеровања да је поред среће увијек ту негдје и несрећа, да несрећа стално вреба прилику да се појави, у нашем фолклору постоји и изрека да човјек када је најсрећнији, треба да стави каменчић у ципелу да га жуља, тј. да не дозволи самом себи да се много опушта у срећи, да буде свјестан неумитног преокрета ствари и да стално буде на опрезу.

Некога срећа отме од несреће, а неког несрећа од среће (из грађе за РСАНУ).

4.3. Но, без обзира на културолошке предрасуде о срећи, срећа се у систему емоција позитивно вреднује. И не само да се позитивно вреднује већ се сматра пожељном емоцијом како за психички тако и за емотивни развој личности. С обзиром на то да у лаичком схватању постоје велике заблуде о томе шта је срећа и шта човјека чини срећним, психолози истичу да срећа не долази споља (не може је донијети нико ни ништа), него да је она унутар самога човјека. По њима, дакле, срећа је човјекова унутрашња снага, моћ, способност да усагласи, уравнотежи своје жеље са спољашњим свијетом, са оним што је реално очекивати, што је могуће, што је оствариво.

Из оваквог схватања 'среће' проистиче запажање да је у основи среће особина умјерености, скромности, одмјерености, уравнотежености, особина добре, праве мјере и сл. То нам потврђују примјери из грађе за РСАНУ „Средња је срећа најбоља”, одн. „Хитар одвише срећу прескаче”.

Овај когнитивнопсихолошки заснован концепт среће у нашој култури вербализован је и у изреци „Човјек је ковач своје среће”, којом се показује активан однос човјека према срећи. Човјек, дакле, својим радом, залагањима, настојањима и сл. ствара своју срећу, чини да његове жеље

постану стварност. Иначе, овај концепт среће највише се тиче личне и професионалне сфере човјековог живота, па се срећа често доживљава и као резултат различитих човјекових позитивних особина – марљивости, спретности, умјешности, промућурности и сл. О томе говоре следеће језичке потврде из нашег корпуса:

Не водим те ја тамо [на занат] да господујеш, већ да своју срећу кујеш (из грађе за РСАНУ); Књига ова ... јединствен [је] пример душевне снаге и истрајности једног човека који је прегао да сам своју срећу скује и своју индивидуалност изгради (из грађе за РСАНУ); Срећа се не добија уз молбу и признаницу него се осваја (из грађе за РСАНУ); Ко рани, и срећа му рани (из грађе за РСАНУ); Ко рано рани две среће граби (из грађе за РСАНУ); Тко спи и срећа му спи (из грађе за РСАНУ).

С друге стране, они који се активно односе према срећи сматрају се храбрим, смјелим и одважним, јер су у настојањима да изграде своју срећу спремни да се суоче са ризиком, са опасношћу, са неуспјехом, а што у језику потврђује општепознати израз „Срећа храбре прати”, као и израз из грађе за РСАНУ „Смиону човјеку срећа дава руку” (РСАНУ).

Схватање 'среће' као унутрашње човјекове снаге донекле се преклапа и са религијским схватањем вјере. Наиме, да би човјек могао сам да изграђује своју срећу, потребно је и да вјерује у добро и да се нада добром, а то се, према хришћанском вјеровању, постиже безусловним прихватањем свега онога што се човјеку догађа у животу као изразом Божје воље. Но, прихватање Божје воље не подразумијева само помиљиво прихватање судбине него и изражавање љубави према Богу, радовање Богу и свему ономе што долази од њега. Тако су вјера, нада и љубав према Богу, по религијском схватању, значењски, појмовно неодојиви од среће, радости, тј. од радовања животу; јер, радост, проистиче из њих, радост надилази сва друга стања духа.⁵

⁵ „Радосћу се изражава истина Бога Творца и Спаситеља. Начело вере заснива се на вечној радости у заједници са Оцем, Сином и Духом светим. Господ Исус Христ створио је осећај радости још пре свог рођења. Наговештај Богородици јесте велика радост како за анђеле тако и за народ који ће Христовим доласком имати спасење. Љубав, којом хришћани имају заједништво у Христу, прибавља им трајну радост, радост неисказану, радост и мир у Духу светоме, радост коју им нико не може одузети. Хришћанска молитва такође је извор радости, јер је ношена надом. Ученици Христови, а потом и остали хришћани, радују се оном мером којом суделују у Христовим патњама. Они с радосћу прихватају

4.4. Срећа, дакле, према виђењу психолога, може бити резултат активног жељења али и пасивног надања (Миливојевић 2007: 314). У првом случају субјект осјећања среће је својим залагањем заслужан за такво осјећање, а у другом случају заслуга припада или некоме другоме или су за срећу заслужне повољне околности и дати тренутак, па се говори о тзв. срећном догађају.

Када други субјекта чине срећним, када га усрећују, они то чине мање-више свјесно. Чинити кога срећним, срећити, усрећавати обично је карактеристично за блиске особе, јер су та понашања мотивисана емоцијама љубави, благонаклоности, предусретљивости и сл. Тако се родитељи труде да усреће своју дјецу задовољавајући њихове жеље, нарочито док су дјеца мала. Дјеца такође настоје да одређеним понашањима своје родитеље учине срећним, што се и потврђује примјером из језичке грађе: „Све што сам радила ... било је да усрећим и утешим своју мајку” (РМС, под усрећити). Субјект емоције среће тада не би требало да осјећа само задовољство због тога што други испуњава његове жеље и настоји да се он добро осјећа него и захвалност према ономе који то чини. Међутим, психолози упозоравају на то да је инфантилно сматрати да лична срећа зависи од другог, да од других зависи хоће ли неко бити срећан односно несрећан. Дакле, постоје заблуде о срећи, које се вербализују на сљедећи начин: „Други ме могу учинити срећним / Други ме могу учинити несрећним”, као и „Ја могу друге учинити срећним / Ја могу друге учинити несрећним”. Такве заблуде о срећи потврђује и језичка грађа:

Ставља се под покровитељство Наполеоново, уздајући се да ће му цар створити срећу (из грађе за РСАНУ).

Ова заблуда о срећи се нарочито испољава у партнерским (љубавним и брачним) односима. Наиме, у партнерским односима остварена љубав се поистовјећује с оствареном срећом. Тако, остварена љубав представља једину срећу онима којима је љубав једна од највећих животних вриједности. Архетип тријумфалне љубави је представа о љубави коју заправо нуде бајке, а који се јасно препознаје у реченици којима се бајке завршавају: „И онда су живели срећно све до краја живота” (Миливојевић 2007: 324, у фусноти).

да буду лишени материјалних добара, сматрајући врхунском радошћу подвргавање сваком искушењу. За њих, сиромаштво и проклетство воде ка савршеној радости” (Енц. Правосл., под радост).

Наивно доживљавање среће само као остварене партнерске љубави потврђују слjedeћи примјери из нашег корпуса:

Она ме је усрећила (Ел. корп.); Ти немаш појма колико сам ја срећна што ти постојиш (Ел. корп.); Нисам знала шта је срећа пре тебе (Ел. корп.); Мислим да могу с тобом да будем срећна (Ел. корп.); Срећан сам с њом, не знам која је тајна (Ел. корп.); Помисли у себи да ће бити срећан и пресрећан ако ову узме (РЈА); Како си ме стала миловати, свака ме је срећа миловала (РЈА); Мисли ... на мили и љубљени створ који му је једина лука среће у животу (РЈА); Која ће бити та сретна, да пође за таква јунака? (из грађе за РСАНУ); Ласкала ми цура, сретан бејаш с њом (из грађе за РСАНУ); Нејма боље среће од добре жене (из грађе за РСАНУ).

Колико је ова представа среће утемељена у појмовном значењу среће код говорника српског језика показује и то да се ријеч *срећа* може јавити са значењем 'мила, драга, вољена особа' и са значењем 'љубавна заједница, брак':

Дај ти боже, да се у срећи смириш (РЈА); Носи л и сад капу дјевојачку или се је срићом намирила (РЈА); Анђелика буде послана од оца у манастир, да се учи донде, докле јој се срећа каква не јави (из грађе за РСАНУ).

Врло је чест и израз „Срећо моја” у тепању и фамилијарном, интимном обраћању милој, драгој и вољеној особи.

Све ово показује да у схватању 'среће' као партнерске љубави доминира концепт „срећа је љубав која се тражи / очекује”, а који се остварује у виду два концепта „наћи срећу”, одн. „изгубити срећу”⁶.

И Српкиња ће срећу дуго чекати, прије но што ће прегнути на савез са туђином, јер тад јој је у потомству изгубљено српство (из грађе за РСАНУ); Нађоше срећу у браку (РЈА); С ког си млада срећу изгубила? (РЈА); Убоја се да не изгуби шћери срећу не давши је за онаког момка (из грађе за РСАНУ);

⁶ У основи поменутог концепта среће препознаје се мит о неухватљивом античком богу среће Каиросу. Он је био неухватљив јер му је тијело било намазано уљем, а на обријаној глави имао је само један перчин косе. Бог среће могао је бити ухваћен само док се приближавао, тако што би био зграбљен за тај чуперак. Уколико би се пропустио тренутак да се он ухвати, та прилика би била заувјек изгубљена (Миливојевић 2007: 319).

У српској патријархалној култури нарочито великим моралним преступом и хришћанским гријехом сматра се када се осујети дјевојчина удаја, за шта постоји и израз „убити / покварити дјевојачку срећу”, одн. „стати нечијој срећи на пут”:

Гријота је удрит на сватове и ђевојци срећу укинути (РЈА); Не квари ми прве среће моје (РЈА); А што да убијам срећу старијој сестри? (РЈА); Боже! – молила се. – Ти јој буди пријатељ и устави мене, ако бих јој хтела срећи на пут стати (из грађе за РСАНУ).

Концепт „тражити срећу”, одн. „наћи срећу” и „изгубити срећу” може се тицати и среће у другим животним доменима, нпр. у домену професије:

Чим је испите положио, дигао се у престоницу, да тамо своју срећу тражи (из грађе за РСАНУ); Јал’ смо стару срећу изгубили, јали нас је нетко преварио (РЈА); Ђе је Махмут срећу изгубио и јунаке многе оставио (РЈА).

4.5. У нашој култури доминантно је схватање да је срећа повољан случај, тренутак, односно оно што се као добра прилика, судбина сретне, сусретне на животном путу (Поповић Људ. 2008: 78). Иначе, етимологија ријечи *срећа*, како показује Скок, настала је од гл. *срести*, *сусрести* (Скок 3, s. v. срести). Ова етимологија показује да се, за разлику од других словенских народа, у српској култури појам среће исказивао тако што се сматрало да ће неко бити срећан или несрећан у зависности од тога шта или кога сретне (Московљевић 1934: 272). А то несумњиво потврђују и слједећи примјери из језичке грађе:

Кажу срећа је кад прво дете крсти кум ког прво сретну код цркве. Тако ће га и срећа уживоту сретати (из грађе за РСАНУ).

Но, срећу не доносе само сусрети с појединим људима него и сусрети са одређеним животињама (нпр. са змијом, жабом, родом, прасетом итд.):

За срећу [сматрају] кад с пролећа први пут виде бело јагње (из грађе за РСАНУ); Има змија које доносе срећу кући. Понекад се она увуче у колијевку дјетету, спава, савивши му се око врата и ништа му не ће учинити, и такво дијете мора бити особито сретно у животу (из грађе за РСАНУ); Ко нађе змију на Благовијести, па је убије, за тога се мисли да је врло срећан (из грађе за РСАНУ); Ко жабу у сну ви-

ди, тај је срећан, само што је мало ко види (из грађе за РСАНУ); Ко ме жаба пријеђе преко пута, биће срећан (из грађе за РСАНУ); Кад с пролећа долете роде, па се која дуго вије изнад чије куће, онда ће те године у тој кући бити срећа и берићет (из грађе за РСАНУ); Каква божићња печеница – онаква и срећа. Та о Божићу се прасе пече, што рије напред, а не ћурка што натраг чепрка (из грађе за РСАНУ); Запјевала му шева (пословица значи Нашла га срећа) (из грађе за РСАНУ).

Такође се и за сусрете са појединим биљкама вјерује да доносе срећу. На примјер, ко пронађе дјетелину са четири листа сматра се да је срећан. Вјесницима среће сматрају се и друге биљке:

Ко уломи вилину гранчицу у очи св. Ђурђа, тај је сретан. На тој гранчици мала вила сунцем се умива, а росицом напаја (из грађе за РСАНУ); У Боци се приповједа да у земљи под овом травом (бадљем) ко је срећан може наћи некакав драгоцен прстен (из грађе за РСАНУ).

Схватање 'среће' као срећног тренутка, тј. тренутка када се сусретну жеља у особи и повољна прилика блиско је схватању да је срећа добра судбина која се сусреће (добија) на рођењу. Ова два схватања 'среће' јесу блиска, али нијесу истовјетна. Срећа као тренутак сусретања жеље и повољне прилике може се догодити, али не и нужно, док се сусрет са добром судбином на рођењу не може избјећи – таква срећа се од бога добија.

О срећном тренутку који се може догодити, али не и нужно, потврђују неки изрази у српском језику, обично са значењем 'радити нешто, прихватити се каквог посла не знајући какав ће исход бити (добар или лош, повољан или неповољан)' – *ићи (радити) на срећу, (по)кушати срећу*:

Прости људи, који су с мало новца почели трговати на срећу ... нису могли схватити трговину друкчије него као мешавину коцке и преваре (из грађе за РСАНУ); Читав је низ лица која кушају срећу у књижевности (из грађе за РСАНУ); Па пошто нису били за какве друге послове, дошли су на Бермуде да окушају срећу са својим кријумчарским искуством (из грађе за РСАНУ). Како се нас двоје разумемо у свему ... то ћу да окушам срећу јуначку па шта ми бог да – одох с њим (из грађе за РСАНУ).

Ту су и изрази са општим значењем 'добро / лоше проћи', односно 'бити успешан / неуспјешан у нечему' – *бити бабине среће, бити тешке среће, бити срећне руке, имати луду (слијепу) срећу, на сву срећу, на*

моју срећу, срећа се коме осмјехује (осмјехне, смијеши, насмијала, осмјехнула), послужила га је срећа, потјерала кога (нова, боља, зла) срећа, прискочити коме срећа, прихватила га се срећа итд.:

Бабине сам среће! Да паднем на леђа, разбио бих нос (из грађе за РСАНУ); Тешке сам среће, неће ме ниједна цура (Матеш.); Био је предузимљив, човек јасних мисли и срећне руке (из грађе за РСАНУ); Био је срећне руке у вођарству. Што он посади и накалеми, то напредује (из грађе за РСАНУ); Стојан је био лаке и срећне руке: где се прихвати ту зарашћују најтеже ране и убоји (из грађе за РСАНУ); Да се неком лудом срећом Добривоје раније сетио, не би лупао око мито главу (из грађе за РСАНУ); Него, срећа моја, стиже ме један с колима, те ме доведе (из грађе за РСАНУ); На сву срећу, измакао је тужној судбини толиких Јевреја (из грађе за РСАНУ); А послужила га је и срећа: на улици је пронашао хиљаду динара (Ел. корп.); Ту и тамо му се насмијала срећа (из грађе за РСАНУ); А овај дан послужи је срећа те сви некуд одоше (РСАНУ); [Надао се] да ће са новим презименом потерати га и нова, боља срећа (РМС); Прошле јесени потјерала цијело село зла срећа. Сва стока обољела од непознате болести (Матеш.); Срећа ми прискочила (из грађе за РСАНУ); Иван је у иноземству већ десетак година, прихватила га се срећа и не мисли се вратити (Матеш.).

О срећи као доброј судбини која се (не) добија на рођењу најбоље говори израз *родити се под (не)срећном звијездом*, односно *родити се у срећни (зао) часи*, али и израз *родити се у (црвеној, крвавој) кошуљици*:

Многи кажу, да оваква ћеца (која се рађају у крвавој кошуљици и која ће касније бити једогоње, тенци или море и вјештице) морају бити у њиховом животу нешто сретњи, него она што се без кошуљице рађају (из грађе за РСАНУ).

Таква срећа се сматра основним предусловом за остваривање свих других срећа, тј. свих осталих добрих дешавања у животу – на личном, породичном и професионалном плану (остварене љубави, брака, оствареног порода, доброг здравља, напретка у кући, успјешног пословања итд.). Због тога је рођењем предодређена срећа и најважнија срећа:

Боље ти је родити се без носа него без среће (из грађе за РСАНУ).

Када је срећа рођењем предодређена, није нужно ништа посебно ни чинити да би се срећа досегла; она сама долази:

С кијем је срећа, и мрав му помага (из грађе за РСАНУ); Ко је срећан њему и петлови носе јаја (из грађе за РСАНУ); Има више среће него памети (из грађе за РСАНУ).

Али, уколико среће као добре судбине нема, узалудан је сваки труд и свако настојање да се срећа досегне:

Коме бог среће није дао, ономе је ковач не може сковати (из грађе за РСАНУ).

Међутим, велики је број народних обичаја, обреда, ритуала и сл. којима се срећа као добра судбина жели призвати, привољети. Обично су те ритуалне радње о великим празницима (о Божићу, Васкрсу итд.) или поводом значајних догађаја у животу појединца (поводом рођења, крштења, удаје / женидбе итд.). Те ритуалне радње се најчешће тичу припремања одређене врсте хране, хљеба (василица, младенчић, чесница), као симбола здравља, напретка у кући, доброг порода и сл. Један таквав обичај описује слjedeћи примјер из грађе за Речник САНУ:

На Бадње Вече... узме сваки домаћин нарочито умешен хлеб, зван ни „срећа”, мало ракије... па пође на дрвљаник (из грађе за РСАНУ).

Здравице, благосиљања и честитања такође спадају у ритуалне радње, вербалне и невербалне, којима се срећа као добра судбина призива:

Хајд, нека је са срећом! (из грађе за РСАНУ); Са срећом! (из грађе за РСАНУ); Добра ти срећа! (из грађе за РСАНУ); Жива била и срећу имала! (РСАНУ); Срећан празник! (Ел. корп.); Срећан рођендан! (Ел. корп.).

4.6. Како показују претходни примери, а и примјери који слиједу, у српској патријархалној култури срећа се поистовјећује са добрим здрављем, здравим породом, са кућом, домом, породицом на окупу, са миром у кући и у души:

Срећни једу на обадвије вилице (из грађе за РСАНУ); Највећа је срећа у колијевци (из грађе за РСАНУ); Нејма среће без своје куће (из грађе за РСАНУ); Српска мајка каже своме дјетету – срећо моја! За мајку која има дјеце кажу друге – има среће, и – срећна! А за највећу несрећу у животу сматрају кад мајка изгуби пород срца свога. За такву мајку каже се – остала без среће, и изгубила срећу! (из грађе за

РСАНУ); Миран сужањ срећнији је од бана немирна (из грађе за РСАНУ).

Посебно великом срећом се сматра имати мушку дјецу. За женску дјецу се каже да су „туђа срећа”, јер удајом напуштају родитељску кућу и одлазе у туђу, мужевљеву кућу. Женска дјеца тако у мужевљевој кући, односно у свој нови дом доносе радост, срећу. Доносе радост и срећу јер са њима у мужевљевој кући отпочиње нови живот – ствара се пород, нова породица, нова покољења. Међутим, са њима не долазе само нова покољења него и напредак у кући:

Црногорац ... женску дјецу не рачуна у дјецу; оне су туђа срећа и својина (из грађе за РСАНУ).

Да у основи схватања *бити туђа срећа* има и елемената утилитарног, материјалистичког схватања 'среће' у виду схватања 'радити за туђу корист, а не за своју, бити искоришћаван', потврђује и слjedeћа језичка потврда из грађе за РСАНУ:

Верује [се] да су кириције и дрвари туђа срећа (све што зараде даду другом, за пиће и дуван). И отац, кад куне сина [каже]: да бог да, да си туђа срећа! (из грађе за РСАНУ).

Нашој култури ипак није толико својствено материјалистичко поимање среће иако дјелује да тековине савременог друштва такво схватање 'среће' побијају. У духу наше културе материјализам као концепт среће се негира, а то на непосредан или посредан начин многе језичке потврде, изреке или пословице и показују:

Није срећна Јаглика, / Да је љуби владика (из грађе за РСАНУ); У кућу му уђе / Жена богата, / Увуче се с њом / Срећа рогата (из грађе за РСАНУ).

5. На основу свега што смо у раду изложили о схватању 'среће' у нашој култури, запажа се слjedeће. Срећа се високо вреднује у систему емоција јер мноштво контекстуализованих реализација разматраних ријечи показује да је фреквентна и разноврсна употреба ријечи са позитивним компонентама значења. Нарочито се то види у језичким потврдама које указују на склоност припадника српске културе да отворено, неспутано и ритуално изражавају срећу. Велики број синонимних ријечи за означавање среће у различитим степенима интензитета

(*усхићење, занос, раздраганост* итд.) показује да су говорници српског језика склони позитивним осјећањима и њиховом спољашњем манифестовању. У вези с тим је став који припадници српске културе имају према срећи, а који се нарочито примјећује у настојањима да се срећа и онда када је предодређена као судбина подреди себи и својим циљевима, да се њоме управља и држи под контролом. Непредавање фатализму и вјеровање да се животом и судбином може владати показује да носиоци српске културе имају оптимистички став према животу, заснован на религијском схватању живота као радости.

Осјећање среће у српској култури остварује се у пољу позитивних емоција које се тичу личне, интимне, породичне, професионалне и друштвене сфере, тако да се концепт среће прожима са концептима других емоција, стања и расположења. На плану интимне сфере концепт среће се преклапа са концептом остварене партнерске љубави, прије свега брака. На плану личне, професионалне и друштвене сфере поклапа се са концептом успјеха и благостања, а на плану породичне сфере са концептом здравља и порода. С обзиром на то да је српска култура заснована на патријархалном друштвеном поретку, срећа на породичном плану – здравље укућана, рађање дјете, а нарочито мушке – сматра се највећом срећом а уједно и највећом животном вриједношћу.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

Апресјан 1995: Ю. Д. Апресян. *Избранные труды, том II, Интегральное описание языка и системная лексикография*. Москва.

Апресјан 1999: Ю. Д. Апресян и др. Радваться. [у:] *Новый словарь синонимов русского языка*, первый выпуск, Москва.

Бајић 2005: Р. Бајић. *Емоција покајања у литургијско-молитвеном дискурсу*. *Стил* 4, 245–260.

Вјежбицка 1999: А. Wierzbicka. *Emotions across Languages and Cultures, Diversity and Universals*. Cambridge.

Вјежбицка 2004: А. Wierzbicka. 'Happiness' in Cross-Linguistic & Cross-Cultural Perspective. *Daedalus Vol. 133, № 2*, 34–43.

Драгићевић 2006: Р. Драгићевић. *Испитивање концептуализације љутње*. [у:] *Когнитивнолингвистичка проучавања српског језика*. Београд: САНУ, 97–119.

Ел. корп.: *Електронски корпус српског језика Математичког факултета доступан на <http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/korpus/login.php>*

Енци. Правосл.: *Енциклопедија православља I–III*. Београд, 2002.

Кликовац 2000: Д. Кликовац. *Семантика предлога: Студија из когнитивне лингвистике*. Београд: Филолошки факултет.

Кликовац 2004: Д. Кликовац. *Метафоре у мишљењу и језику*. Београд: Чигоја штампа – XX век.

Лалевих 1974: М. Лалевих. *Синоними и сродне речи српскохрватскога језика*. Београд.

Матеш.: Ј. Матеших. *Фразеолошки рјечник хрватскога или српскога језика*. Загреб. 1982.

Миливојевић 2007: З. Миливојевић. *Емоције: психотерапија и разумевање емоција* (треће допуњено и измењено издање). Нови Сад.

Московљевић 1934: М. Московљевић. *Постанак речи 'срећа' и развитак њеног значења*. *Наш језик* II/9–10, 271–272.

Поповић Људ. 2008: Људ. Поповић. *Језичка слика стварности: когнитивни аспект контрастивне анализе*. Београд: Филолошки факултет.

Радић-Дугоњић 1999: М. Радић-Дугоњић. *Концептуална анализа имена срце у руском и српском језику*. [у:] *Реч. Смисао. Сазнање: студија из лексичке семантике*. Београд: Филолошки факултет, 204–210.

Ристић 1999: С. Ристић. *Концептуализација неких речи из сфере духовности носилаца српског језика*. [у:] *Реч. Смисао. Сазнање: студија из лексичке семантике*. Београд: Филолошки факултет, 155–168.

Ристић 2006: С. Ристић. *Концепт емоције 'стида' у српском језику*. [у:] *Когнитивнолингвистичка проучавања српског језика*. Београд: САНУ, 261–282.

РЈА: *Рјечника хрватскога или српскога језика ЈАЗУ*, Загреб.

РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика I–VI*. Нови Сад: Матица српска.

РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*. Београд.

Скок 3: П. Скок. *Етимолошки рјечник хрватскога или српскога језика I–III*. Загреб.

Трнавац 2001: Р. Трнавац. *Елементи концепта „наде“ као хришћанске врлине*. *Српски језик VI/1–2*, 469–478.

Radojka VUKSANOVIĆ
Bojana MILOSAVLJEVIĆ

CONCEPTUAL MEANING OF HAPPINESS IN SERBIAN LANGUAGE

Summary

The paper presents the conceptual meaning of the emotion of happiness in the Serbian culture based on meaning and connectivity lexeme *sreća* and *srećan*, and on the basis of their synonyms *radost*, *radostan*, *zadovoljstvo*, *zadovoljan* etc, word formations and their equivalents *usrećiti*, *veseliti se*, *radovati se* etc. Approach that dominates in our work is conceptual analysis.

Based on the analysis, we concluded the following. Happiness is highly valued in the system of emotions. A large number of synonyms (*ushićenje*, *zanos*, etc..) shows that speakers of Serbian language has very strong emphasis on positive feelings and their

nonverbal, external manifestation. Members of the Serbian culture tend to happiness as the fate overwhelmed and controlled. The belief that fate can be controlled implies optimistic attitude, sprang from a religious understanding of life – life is happiness.

The feeling of happiness in the Serbian culture is realized in the field of positive emotions related to personal, intimate, family, professional and social sphere. Concept of happiness semantically corresponds to concept of other emotions and moods. Corresponds to concept of realized love in personal, intimate sphere, corresponds to concept of success in personal and professional sphere, and corresponds to concept of health and birth of children in family sphere. Given that the Serbian culture based on a patriarchal social order, happiness of a family plan – the health of household members, birth of children, especially male – is considered the greatest happiness and also the highest value of life.

